

سخن سردبیر

دوره ۱۵، شماره ۴ (زمستان ۱۴۰۴)

در روزگاری که پرسش‌های اجتماعی جهان اسلام با شتابی بی‌سابقه از سطح «توصیف» فراتر رفته و به سطح «بازسازی نظری» و «راهبردهای تمدنی» رسیده است، وظیفه نشریه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان تنها انتشار مقالات پراکنده نیست؛ بلکه فراهم کردن یک میدان گفت‌وگوست: میدانی که در آن ایده‌های متفکران مسلمان، دوباره خوانده می‌شوند، به زبان مسائل معاصر ترجمه می‌گردند، و در نسبت با تجربه تاریخی جوامع اسلامی، به‌ویژه تجربه ایرانی، ارزیابی می‌شوند. شماره پیش رو نیز کوشیده است همین افق را در چند محور مکمل پی بگیرد: تمدن و اخلاق، الهیات اجتماعی، دولت و اقتصاد، عدالت و زبان، و بحران‌های هویت و همزیستی مذهبی.

نخستین دسته از مقالات، به «بازخوانی ایده‌های تمدنی و اخلاقی» می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه نظریه‌پردازی اجتماعی مسلمانان، از سطح توصیه‌های کلی اخلاقی عبور کرده و به یک دستگاه تحلیلی درباره فرهنگ، هویت و قدرت نزدیک می‌شود. مقاله «تمدن اخلاقی برساختی در فلسفه مالک بن نبی و لوازم مترتب بر آن» بر این نکته دست می‌گذارد که صورت‌بندی تمدن در اندیشه بن نبی، تنها یک دغدغه فرهنگی نیست، بلکه به نحو مستقیم با نوع اخلاق، تلقی از حقیقت، و حتی نسبت جنگ/صلح و حقوق جمعی گره می‌خورد. در امتداد همین رویکرد، مقاله «از اقتدار مردانه تا انتخاب زنانه؛ مطالعه‌ای دیرینه‌شناسانه در چرخش‌های گفتمانی در الهیات معاصر حجاب» تلاش می‌کند تحولات تاریخی صورت‌بندی «حجاب» را نه صرفاً به مثابه یک حکم، بلکه به مثابه یک «گفتمان» بفهمد که در بستر تغییرات معرفتی و اجتماعی دچار گسست‌ها و بازتعریف‌های متعدد شده است.

دومین محور، به یکی از حساس‌ترین پرسش‌های نظریه اجتماعی در ایران معاصر نزدیک می‌شود: «نسبت دولت، اقتصاد و فقه/فقاہت سیاسی». مقاله «مبانی معرفتی میزان ورود دولت به اقتصاد در دهه ۱۳۶۰ (با تمرکز بر نظریه ولایت‌فقیه امام خمینی)» نشان می‌دهد اختلاف‌های جدی در سیاست‌گذاری اقتصادی، صرفاً پیامد ضرورت‌های اجرایی نبوده، بلکه بر خوانش‌های متفاوت از مبانی معرفتی و فقهی دخالت دولت تکیه داشته است. این مقاله از این جهت مهم است که «اقتصاد» را در متن بحث‌های نظریه سیاسی دینی می‌نشانند و امکان گفت‌وگویی دقیق‌تر میان فقه سیاسی و سیاست‌گذاری عمومی را فراهم می‌کند.

سومین محور، به «ایرانیت، هویت تاریخی و افق‌های آرمان‌شهری» می‌پردازد. مقاله «آرمانشهر ایرانی-اسلامی از منظر ابوالقاسم فردوسی توسی» یادآور می‌شود که ادبیات کلاسیک - به‌ویژه میراث حماسی - صرفاً یک گنجینه ادبی نیست، بلکه حامل صورت‌هایی از تخیل اجتماعی، سامان مطلوب زندگی جمعی، و مفاهیم نظم و عدالت است که می‌تواند در بازسازی نظریه اجتماعی بومی نقش‌آفرین باشد.

چهارمین محور این شماره، با تمرکز ویژه بر «عدالت» و «بیگانگی»، ما را به قلب مسئله‌های انسان معاصر در جوامع مسلمان می‌برد. از یک سو، مقاله «کنش گفتاری مستتر در واژگان هنجارین محمدرضا حکیمی درباره عدالت اجتماعی» نشان می‌دهد چگونه می‌توان با ابزار تحلیل زبانی، لایه‌های هنجاری و ایدئولوژیک مفاهیم عدالت را واکاوی کرد و نسبت میان واژگان دینی و مطالبه عدالت اجتماعی را دقیق‌تر دید. از سوی دیگر، دو مقاله درباره علی شریعتی، یکی «تحلیل مفهوم بیگانگی... از دو منظر ایدئالیستی و ماتریالیستی» و دیگری «مفهوم، موضوع، علل و سنخ‌های بیگانگی در آرا و آثار شریعتی»، به ما یادآوری می‌کند که مسئله بیگانگی در جهان اسلام، تنها یک واردات نظری نیست؛ بلکه در

تجربه‌های تاریخی استعمار، مدرنیزاسیون شتابان، و شکاف‌های هویتی/طبقه‌ای صورت‌بندی تازه‌ای یافته و همچنان برای فهم وضعیت اکنون ما کارآمد است.

پنجمین محور، به «بحران همزیستی مذهبی» و مسئله تکفیر می‌پردازد؛ مسئله‌ای که هم وجه معرفتی دارد و هم پیامدهای اجتماعی-سیاسی سنگین. مقاله «هویت اسلامی در تنگنای تکفیر؛ واکاوی انتقادی بحران و چشم‌انداز نوین تقریب مذهبی بر محور اندیشه‌های شیخ شلتوت» با تمرکز بر امکان‌های نظری تقریب، این پرسش را پیش می‌کشد که آیا می‌توان در برابر منطق طرد و تکفیر، صورت‌بندی‌های نهادی و معرفتی پایدار عرضه کرد یا نه.

این مجموعه متنوع، اگرچه از حیث موضوعی گسترده است، اما در یک نقطه به هم می‌رسد: بازخوانی سنت فکری مسلمانان به مثابه «منبع نظریه» برای فهم مسائل امروز—نه به معنای تکرار گذشته، بلکه به معنای استخراج ظرفیت‌های تحلیلی آن، و سنجش آن ظرفیت‌ها در میدان واقعیت اجتماعی. از همین رو، ما در این شماره تلاش کرده‌ایم پیوند میان «متن» و «زمینه»، میان «اندیشه» و «مسئله»، و میان «تاریخ» و «حال» را پررنگ نگه داریم؛ پیوندی که اگر برقرار نشود، نظریه اجتماعی یا به گزارش‌های بی‌اثر فروکاسته می‌شود، یا به نسخه‌نویسی‌های شتاب‌زده و کم‌پشتوانه.

در پایان، یادآوری این نکته ضروری است که مجله، با رویکرد دسترسی آزاد و تحت مجوز CC BY 4.0، انتشار دانش را حق همگانی و شرط بالندگی گفت‌وگوی علمی می‌داند؛ و از همه پژوهشگران دعوت می‌کند با حفظ استانداردهای روش‌شناختی و اخلاق نشر، در تقویت این میدان گفت‌وگو مشارکت کنند.

حمید پارسانیا

سردبیر نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان